

Bánréti Zoltán, A mellérendelés és az ellipszis nyelvtana a magyarban

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 75. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2007. 201 lap

1. A mellérendelő szerkezetek és az ellipszis azon nyelvi jelenségek közé tartoznak, melyek számos lexikai, prozódiai és morfoszintaktikai sajátosságot tartalmaznak és az adatok gazdagsága mindenképpen sokrétű vizsgálatot igényel. Erre vállalkozik Bánréti Zoltán monográfiájában, mely leíró jellegű, de a szükséges mértékben a részletezett és összegzett nyelvi adatok elemzését is tartalmazza.

2. A monográfia a bevezetésen kívül hat fejezetből áll. A bevezetésben a szerző összefoglalja a könyvben megvizsgált nyelvi adatok típusait és az empirikus adatokból levont következtetéseket, és mintegy kivonatot készít a könyvben részletesen ismertetett elemzésekről, konklúziókról. Véleményem szerint a bevezetés fogalmazásmódja kissé tömör; a könyv elolvasása után válik igazán átláthatóvá, érthetővé.

3. Az első fejezet a „Mellérendelő szerkezetek szintaxisa” címet viseli. Ebben a szerző részletesen megvizsgálja a magyar nyelv kötszavaival alkotható mellérendelő szerkezetek tulajdonságait. Gazdag empirikus adatokkal illusztrálja a két fő kötszóosztályt: az *n*-áris kötszavak (a koordinált tagok száma nyelvtanilag nem korlátozott, pl. *és, meg, vagy*) és a bináris kötszavak (csak két tag mellérendelésére alkalmazható, pl. *de, ezért, mégis*) osztályát. Az *n*-áris kötszavaknak jegyösszeegyeztető funkciója van és a jegyösszeegyeztetés eredménye megjelenik az igei végződéseken. A szerző külön kitér a kvantoros számneves szerkezetek három típusára (*mind a négy, mind a négyen, mind a négyünk/négyük/négyetek*). Az egyeztetés kérdését aprólékosan körüljárja a kvantoros számneves szerkezetekben és megállapítja, hogy a három típus különböző személy/szám jegyegyeztetési mintát mutat. Ezután vizsgálja az igei egyeztetést a kvantifikált mellérendelő szerkezetek esetében. Bemutatja, hogy ezekben a szerkezetekben a kötszó hiánya nem okoz rosszulformáltságot, mert a mellérendelő kötszó kettős funkcióját (többességjegyet kiváltó és személyjegy egyeztető funkció) a kvantoros számneves szerkezet összefoglaló tagja (*mind a...*) és számnévi tagja külön-külön teljesítik. Az első fejezet rámutat arra is, hogy az egyeztetésben résztvevő nyelvtani jegyek a mellérendelő szerkezet szintaktikai funkciójától (alany, tárgy, határozó) függenek.

Az első fejezet negyedik alfejezete foglalkozik a mellérendelő szerkezet aszimmetrikus vonásaival. Bánréti Zoltán az *X*-vonás elmélet keretében amellet érvel, hogy a jegyösszeegyeztető funkciójú *n*-áris kötszavak aszimmetrikus felépítésűek. Az általuk képzett frázisban a kötszó maga a fej, és ennek a fejnek a specifikálójában illetve a komplementumában található a két mellérendelt frázis. Ezzel ellentétben a jegykiosztó funkciójú bináris kötszavak szimmetrikus szerkezetet képeznek, és ilyenkor a tagok sorrendje megszorított. Az empirikus érvek a névmási kötések lehetőségei, a rejtett, illetve nyílt kötszóí fejekre vonatkozó megkötések, a jegyegyeztetési jelenségek, valamint a többességjegy jelenlétének adataiból kerülnek ki.

A jegykiosztó funkciójú kötszavak predikatív jegyű kategóriákat koordinálnak. Ezek a kötszavak valamilyen állandó relációt (ellentétet, következményt stb.) jelölnek. A szerző megvizsgálja a kötszavak jelentését, inherens lexikai jegyeit, és jelentésüknek azon elemeit, melyek a környezettől függenek. A kötszónak a mellérendelt mondatokban elfoglalt szórendi pozíciói alapján megkülönböztet centrális, jobbról csatolt és opcionálisan jobbról csatolt kötszavakat. Bánréti Zoltán amellet érvel, hogy ezen kötszavak lexikai jelentése inherens jegyeket tartalmaz, melyeket GRICE (1975.), valamint KARTTUNEN és PETERS (1979.) által megfogalmazott konvencionális implikációk segítségével jellemez. Sorra veszi a magyar nyelvben előforduló bináris kötszavakat, és minden esetben jellemzi a kötszó jelentését adó konvencionális implikációt, valamint a kötszó által kirótt szórendi megkötéseket. A szerző rámutat arra, hogy a bináris kötszavak esetében legalább az egyik tagmondatban, de preferáltan mindkét tagmondatban valamilyen kontrasztív nyomatékú összetevő jelenléte szükséges.

Az első fejezetet egy táblázat zárja, melyben egy *n*-áris (*és*), valamint egy bináris (*ezért*) mellérendelő kötszó lexikai tulajdonságait találhatjuk.

4. A könyv következő öt fejezete a mellérendelésekben található ellipszisekkel foglalkozik. Az ellipsisz nyelvtanával foglalkozó második fejezet is leíró jellegű. Bánréti Zoltán ebben a részben azt tekinti át, hogy a mellérendelt tagmondatok közti ellipszisek milyen faj-

tái engedélyezettek a magyarban. A fejezet külön vizsgálja az előreható, illetve hátraható irtóhangsúlyos ellipszist. A szerző mindvégig azt a hipotézist igyekszik megalapozni és bizonyítani, hogy az ellipsis bizonyos lexikai egységek hangalakjának a be nem illesztését jelenti. Mind az előreható, mind a hátraható ellipsis esetében aprólékosan körüljárja a különböző morfoszintaktikai feltételeket, és részletesen kitér a két különböző irányú ellipsis között megfigyelhető azonosságokra és különbségekre. Röviden bemutatja az űrképző ellipszisek szerkezetét is (*ERNŐ sütötte meg a HALAT, és ICA a CSIRKÉT*). Az irtóhangsúlyos összetevőket tartalmazó ellipszises szerkezetek után olvashatunk a neutrális mondatokban engedélyezett ellipsis típusairól. Bemutatja, hogy ellipszist tartalmazó neutrális mondatokban szigorúbb megszorításoknak kell teljesülnie. A szerző a VP-ellipszist és az NP-ellipszist tartalmazó szerkezeteknél egyaránt meggyőzően érvel amellett, hogy ezek a szerkezetek nem vezethetők le mozgatóssal, mivel az ellipszist engedélyező nyílt formájú frázisok nem szükségszerűen azonosak az ellipsis alatt található összetevőkkel.

Ez a fejezet részletes vizsgálatát tartalmazza azoknak a lehetséges nyelvtani jegybeli eltéréseknek, melyek még mindig engedélyezik az előreható, illetve hátraható ellipszisek különböző fajtáit. Az ellipsis alá eső és az őt engedélyező tartomány közötti eltérések kapcsán olvashatunk a névmások laza, illetve szigorú azonosságú olvasatáról. A második fejezet foglalkozik a fonológiai frázisok szerveződésével, a hátraható ellipsis és a prozódiai szerkezet interakciójával. A hátraható ellipsisban előfordulhat, hogy a szintaktikai frázis szerkezeteknek csak egy része esik az ellipsis alá a fonológia megoszlását követve (*Péter a TÍZ, Mari pedig a HÚSZbetűs szavakat kereste a szótárban*). Ezekben az esetekben a szintaktikai szerkezetek felbontása a nyomatékviszonyok mentén történik. A fejezetben többször is megtalálhatók az addig tárgyalt empirikus adatok összefoglalásai, melyek segítik az olvasót a gazdag nyelvi anyag áttekintésében.

Az előreható, illetve hátraható ellipsis körében megfigyelt empirikus szabályok, engedélyezési feltételek részletes összefoglalása (104–5) után foglalkozik a szerző az antecedens viszonyokon alapuló ellipszises szerkezetekkel. Ilyen a zsilipelés, ahol antecedens-kérdőszó viszonyt találunk (*Vali eltávozott valahová és Mari tudja, hogy HOVÁ*). A szerző kiemeli, hogy hasonlóan az előreható, illetve a hátraható VP-ellipszist tartalmazó mondatokhoz, az engedélyező és az ellipsis alá eső ige szám és személyjegye különbözhet, ezáltal ismét alátámasztva az ellipsis mint bizonyos lexikai egységek hangalakjának a be nem illesztése elképzelést. Olvashatunk továbbá a hántolás szerkezetéről és engedélyezési feltételeiről. A hántolás egy kiterjesztett VP-projekció ellipszise, és kétféle mintát mutathat. A egyik a tagadott új fókusz által bevezetett ellipsis (*Szilveszterkor JÁNOS vett virágot Marinak, és nem ÉN*), a másik minta pedig az első tagmondat fókuszának tagadását tartalmazza (*János a virágot MARINAK vette, de Péter NEM*). Mindkét esetben szükséges, hogy a tagmondatok fókuszai egymással kontrasztban álljanak. A hántolás adatai kapcsán a szerző bevezeti az „elégéses párhuzamosság elvét”, mely a VP-ellipsis azonosításához, visszanyerhetőségéhez szükséges és elégéses korlátozott párhuzamosságra utal.

Az átláthatóság segítése érdekében a neutrális mondatok tárgyalása előtt a szerző pontokba szedve összegzi az előreható és a hátraható ellipszisre érvényes jegyeket, így mintegy még jobban kihangsúlyozva a két szerkezet közötti azonosságokat, illetve eltéréseket.

Igen értékes résznek tartom a harmadik fejezetet, melyben az empirikus tesztek eredményeiről olvashatunk. Az anyanyelvű beszélők grammatikalitási ítéleteinek megoszlásából jól látszik az a tény, hogy a neutrális mondatokban található ellipsis elfogadhatóságának

megítélése meglehetősen változatos képet mutat. A fejezetben található harmadik táblázat 20 teszelt beszélő összesen 960 grammatikalitási ítéletét rendszerezi. A szerző négy különböző kritérium alapján tüzetesen megvizsgálja az előreható és a hátraható ellipszisek elfogadhatóságát neutrális, illetve irtóhangsúlyos mondatokban. A teszelt nyelvi adatok és a táblázatos összefoglalást követően az eredményeket értelmezi, és a neutrális mondatokban megfigyelhető preferenciákra magyarázatot ad. A szerző aprólékosan körüljárja azt a kérdést, hogy a neutrális mondatokban az ellipszist lehetővé tevő fonológiai eszközök miért csak a hátraható ellipszisben jelenhetnek meg.

A negyedik fejezetben olvashatunk az összetett szavakban megjelenő ellipszis fonológiai, kategoriális és szerkezeti feltételeiről. Bánréti Zoltán meggyőzően érvel amellett, hogy a magyarban az összetett szavakban a szóellipszis csak hátraható irányú lehet, s megmutatja, hogy a látszólag előreható szóellipszis csak a kontextus segítségével vagy világismereti alapon értelmezhető. A többszörösen összetett szavak szintaktikai szerkezetét vizsgálva láthatóak az összetett szavakban fellépő feltételek, nevezetesen hátraható ellipszis csak közvetlen összetevőre irányulhat; ezenkívül a lexikai egységeknek kategoriálisan párhuzamosnak kell lenniük, és eleget kell tenniük az összetevős szerkezetbeli iránymegszorítás elvének. A szerző rámutat arra, hogy mivel a szóösszetételekben előforduló hátraható ellipszis kategoriális, lexikai és szerkezeti feltételeknek tesz eleget, így valószínűtlen, hogy ez az ellipszis pusztán fonológiai törlés eredménye lenne.

Az ötödik fejezet felhasználja az első fejezetben bemutatott kötőszói kategóriákat (n-áris, bináris és ezen belül centrális, jobbról csatolt és jobbról csatolható), valamint a második fejezetben az ellipszist tartalmazó szerkezetek osztályozását, és ezek alapján megvizsgálja a kötőszó osztályok és az ellipszist tartalmazó szerkezetek összeférhetőségét. A szerző ismét grammatikai ítéletek alapján osztályozza az adatokat. Az egyes típusok felsorolása után táblázatban foglalja össze az anyanyelvi beszélők grammatikalitási ítéleteinek megoszlását, és arra a következtetésre jut, hogy a kötőszavak nyelvtani jegyei közé sorolandó az is, hogy melyik ellipszis környezettel férnek össze.

A hatodik fejezet kísérletet tesz arra, hogy az empirikus elemzések általánosításait egy adott nyelvtani modellben levezesse. Röviden ismerteti a Minimalista Program keretében LIGHTFOOTnak (2000.) az ellipszis fonetikai-fonológiai törléssel történő levezetését, valamint a mozgató jelenségén alapuló egyéb elemzéseket. Ezután részletesen ismerteti WILDER (1997.) modelljét, mely különböző levezetéstípusokat alkalmaz az előreható, illetve hátraható ellipszisekre. Követve WILDER előreható ellipszisekre alkalmazott elemzését Bánréti Zoltán a saját elemzésében is alkalmazza a kettéosztott lexikon modelljét (HALLE-MARANTZ 1993.) Ez a modell lehetővé teszi, hogy az ellipszist mint a fonológiai forma be nem illesztését vezessük le. Ellentétben WILDER feltételezésével a szerző a hátraható ellipszisekre is ugyanezt az elemzést javasolja. A fejezet utolsó oldalain Bánréti Zoltán javaslatot tesz egy olyan mechanizmusra, mely az ellipszises szerkezeteket a lexikai egységeknek a lexikonból való többszörös kiválasztásával jellemzi.

5. Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy Bánréti Zoltán munkája kitűnő tudományos monográfia, amely minden lényeges szempontot figyelembe véve ismerteti és elemzi a mel-lérendelés és az ellipszis nyelvtanát.

TÓTH ILDIKÓ